فصلنامه علمی _ترویجی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره پانزدهم، تابستان ۱۳۹۵- صفحات ۱۹۹-۱۹۳

بررسی فقهی و حقوقی تنزیل اسناد تجاری

صدیقه هجینی نژاد[۱]
عباس قاسمی حامد[۲]
عباس عرب مازار[۲]

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۱۱/۲۲ **تاریخ پذیرش:** ۱۳۹۵/۱/۲۸

چکیده

تعاملات اقتصادی ایجاب می نماید که اسناد تجاری مورد تنزیل قرار گیرد، لکن صحت تنزیل اسناد از دیدگاه فقهی از گذشته تاکنون مطرح بوده است در این نوشتار تنزیل اسناد تجاری از منظر فقهی مورد بررسی قرار گرفته و بلاشکال بودن آن استنباط می‌گردد. همین طور تنزیل بروات وصولی و اعتبارات اسنادی مورد بررسی قرار گرفته و در قالب خرید دین به عنوان یک خدمت ویژه به مشتریان خوش حساب مطرح می شود.

واژگان کلیدی : تنزیل - خرید دین - بروات وصولی و اعتبارات اسنادی
طبقه بندی JEL: G38، G31

۱. کارشناسی ارشد حقوق خصوصی گروه حقوق خصوصی دانشکده حقوق و علوم سیاسی واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی تهران ایران hajini12@gmail.com
۲.رییس دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی
۳. دانشیار گروه اقتصاد دانشگاه شهیدبهشتی ab_arabmazar@sbu.ac.ir

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-15]

۱- تنزیل از دیدگاه فقه

با توجه به اینکه در تنزیل آنچه مورد مطالعه قرار می‌گیرد بدهی‌ای است که در واقع پول می‌باشد و این پول در مقابل پول دیگری خریداری می‌شود لذا ممکن است شبهه ربا مطرح شود به منظور بررسی فقهی این موضوع نظر مشهور فقها در گفتار اول و نظر غیر مشهور در گفتار دوم بیان خواهد شد.

۱-۱- نظر مشهور فقها

با توجه به اینکه در تنزیل علی‌الاصول فروش بدهی به کمتر از ارزش اسمی صورت می‌گیرد لذا این بحث مطرح است که بعد از فروش بدهی، وظیفه بدهکار در قبال خریدار بدهی چیست ؟ و چه میزان از بدهی را باید به او بپردازد برخی بر این باورند که همه مبلغ را باید بپردازد و عده‌ای نیز معتقدند تنها باید به میزان ثمن دریافتی بپردازد .(بهاریقراملکی،۱۳۹۲، ص۱۳۷)

نظر به اینکه در دیدگاه مشهور فقهای اهل سنت، فروش بدهی به شخص ثالث مجاز نمی‌باشد لذا این بحث تنها بر اساس دیدگاه فقهای شیعه قابلیت طرح دارد .در فقه شیعه دو دیدگاه در این مساله وجود دارد که مشهور لزوم پرداخت تمام بدهی را پذیرفته و تعداد محدودی از فقها پرداخت بدهی را تنها به میزان ثمن لازم دانسته اند چون انعقاد قرارداد بیع به نحو صحیح موجب می‌شود عوضین به طور کامل به طرفین منتقل گردد و منتقل نشدن بخشی از مبیع مخالف با صحت بیع بوده و قابل پذیرش نیست. (مقدس اردبیلی،۱۴۰۳ق ص ۹۴) بر این اساس بر بدهکار است که تمام بدهی را به مشتری تحویل داده و به این طریق ذمه خود را خالی گرداند. این بحث در رساله‌های عملی و متون فقهی معاصر با عناوینی چون «احکام چک و سفته»، «فروش سفته»، «الکمبیالات» یا «حسم الکمبیالات» مطرح شده است که منظور از کمبیاله همان سفته و یا به طور مطلق اسناد تجاری یا اسناد بدهی می‌باشد. (موسوی خمینی۱۴۱۶ق، ص ۵۵)

با نگاه اجمالی به سخن فقیهان شیعه در ربای معاملی نتیجه می‌گیریم که مشهور بر این باور هستند که ربای معاملی تنها در کالاهای مکیل و موزون محقق است و در کالاهای شمارشی وارد نیست و با توجه به اینکه پول هم از کالاهای شمارشی به حساب می آید لذا فروش آن به مثل خود به کمتر یا زیادتر اشکالی نخواهد داشت. لکن برخی از فقیهان از جمله محمد بن بلعید بوطیبی فروش بدهی به هم جنس خود را ربا می‌دانند. (بوطیبی۲۰۰۶، ص ۳۴۲)

مرحوم شهید صدر تنزیل را بر اساس قرارداد فروش بدهی ممنوع دانسته است لکن ایشان بر این باور هستند که تنزیل در عملیات بانکی جایز می‌باشد و دو شیوه برای تنزیل پیشنهاد داده‌اند: (صدر۱۴۰۱ق، ص ۱۵۷-۱۶۰)

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-15]

الف) استفاده از عناوین حقوقی قرض و حواله

به این صورت که بانک به طلبکار اصلی مبلغی را قرض می‌دهد که این مبلغ از مقدار بدهی کمتر است و او نیز بانک را به بدهکار خودش که اسناد بدهی، حاکی از بدهکار بودن او می‌نماید حواله می‌دهد و طلبکار نیز متعهد می‌شود که در صورت نکول بدهکار رأساً بدهی را بپردازد.

ب) استفاده از عناوین حقوقی قرض و وکالت

در این روش بانک قرضی را به مبلغی کمتر از مبلغ بدهی به طلبکار اصلی می دهد و او نیز بانک را در تحویل گرفتن بدهی از بدهکار وکیل خود قرار می دهد .

سوال اصلی که در این دیدگاه وجود دارد این است که در تنزیل بر اساس فروش بدهی، مابه‌التفاوت ثمن و اصل بدهی، سودی است که بانک از این عملیات بدست می آورد در صورتی که در حواله، بانک نمی تواند بیش از مقدار قرضی که به طلبکار اصلی داده است تحصیل نماید و مقدار زاید بر قرض را باید به طلبکار اصلی بازگرداند.

در وکالت نیز همین حالت وجود دارد و بانک نمی‌تواند بدهی را که به نمایندگی از طلبکار تحویل گرفته برای خود در نظر بگیرد و باید به طلبکار مسترد نماید.

فقهاء بر این باورند که هزینه های لازمه قرض بر عهده قرض گیرنده بوده و بانک در قبال کارهای که انجام داده است از کسی که اوراق تجاری را تنزیل نموده است اجرت دریافت نماید و در وکالت نیز مقدار تفاوت قرض بانک به طلبکار و طلب بانک از بدهکار تحت عنوان اجرت وکالت جبران شود.

مرحوم شهید صدر در ارزیابی دو شیوه پیشنهادی خود به این نتیجه می‌رسد که شیوه دوم کارآمد تر از شیوه اول بوده و به مقاصد بانک نزدیک تر است.

بنابراین مشهور فقها بر این باور هستند که خریدار بدهی مالک تمام بدهی شده و بدهکار باید تمام آن را به وی بپردازد.

۱-۲- نظر غیر مشهور فقهاء

عده ای از فقها از جمله مرحوم شیخ طوسی به استناد دو روایت ذیل معتقد هستند که بدهکار باید به همان مقدار بدهی که از طلبکار خریده است پرداخت نماید. (طوسی۴۱۰۷ق، ص ۱۸۹)

روایت اول : نقل از محمد بن فضیل

ابن حمزه می گوید : از امام باقر علیه السلام درباره مردی سوال کردم که شخصی به او بدهکار بوده و نفر سوم این بدهی را از آن مرد در مقابل متاعی خریداری می کند و سپس به سوی بدهکار

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-15]

حرکت کرده و به او می گوید : من آنچه را که بر ذمه ات داری خریداری کرده ام و تو آن را به من تحویل بده در این فرض پرداخت بدهی به مشتری چگونه باید باشد ؟

حضرت در پاسخ به این پرسش فرمودند : بدهکار مالی را به مشتری می پردازد که با آن بدهی را از طلبکار خریده است.

روایت دوم : نقل از محمد بن فضیل

از امام رضا علیه السلام در مورد مردی سوال کردم که طلب یک نفر را از او خریداری نموده و سپس نزد بدهکار رفته و از او درخواست می‌کند که بدهی را که بر ذمه دارد به او پرداخت نماید، حال پرداخت بدهی به مشتری چگونه باید باشد ؟

حضرت در پاسخ فرمودند : بدهکار از آنچه بر ذمه دارد به میزان مبلغی که مشتری بابت خرید بدهی به فروشنده پرداخت کرده به مشتری می‌پردازد و از تمام آنچه بر ذمه او ثابت بوده بر می‌گردد.

با توجه به ضعف سند این دو روایت مشهور فقها از آن اعراض کردند .

همینطور مرحوم علامه حلی نیز مخالفت خود را به شرح زیر اعلام می نماید :

«حرمت ربا و جایز نبودن معامله دو کالای متجانس به مقدار متفاوت از واضحات است و نیازی به بیان ندارد». (حلی۱۴۱۳ق، ص ۳۷۲)

فقهای معاصر و مراجع تقلید از جمله مرحوم آیت الله خویی (توضیح المسائل، ص ۸۳۹) و مرحوم آیت الله گلپایگانی(توضیح المسائل، ص ۸۷۲)فروش و واگذاری مافی الذمه به مبلغ کمتر (نقیصه) جایز دانسته اند لکن مرحوم امام خمینی (ره)در صحت چنین قراردادی تردید کرده و آن را رد می نماید.(رساله علمیه، ص ۷۸۸). دلیل فتوای حضرت امام در واقع یک سیاست پیشگیرانه بوده و این قرارداد را فی نفسه مشکل دار نمی دانند زیرا در بیان شروط ربوی نبودن معامله بیان می‌نمایند که «متعاملین قصدی جدی بر بیع داشته و انگیزه آنها از این قرارداد، فرار از ربا نباشد».

۲– چگونگی تنزیل بروات وصولی و اعتبارات اسنادی

با توجه به اینکه تنزیل به معنی نقد کردن طلب مدت دار به مبلغی کمتر از ارزش اسمی است. (آقایی۱۳۸۸، ص۱۲۵)و نظر به اینکه انجام عملیات مربوطه به اوراق و اسناد بهادار در ردیف عملیات موضوع ماده ۲ قانون عملیات بانکی بدون ربا قرار دارد لذا در این بخش چگونگی تنزیل اسناد مالی مدت دار توسط بانکها مورد بررسی قرار می گیرد.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-15]

۲-۱-تنزیل اعتبارات اسنادی

یکی از روش‌های معمول در معاملات بین‌المللی روش استفاده از اعتبارات اسنادی است، اعتبار اسنادی ابزاری است که به وسیله آن بانک گشاینده بر اساس درخواست خریدار پرداخت وجه معینی را به فروشنده در قبال ارائه اسناد تعهد می کند. در معاملات بین المللی خریدار و فروشنده یکدیگر را نمی‌بینند و هنگامی که خریدار و فروشنده در دو کشور مختلف اقامت دارند فروشنده نمی‌خواهد کالاهای مورد معامله پیش از دریافت بها در اختیار خریدار قرار دهد و خریدار نمی‌خواهد بیش از تحویل کالاها، پرداختی انجام دهد، در این حالت بانک تعهد می‌نماید که مبلغ مورد تعهد به موقع و با رقم صحیح پرداخت خواهد شد و هر گاه اعتبارات اسنادی تابع دو اصل اساسی استقلال اعتبار اسنادی از قراردادهای مبنایی و رعایت دقیق اسناد که در مقررات یو سی پی به آن اشاره شده است می باشد. استقلال اعتبار اسنادی بدین معنا است که اعتبار اسنادی از قرارداد فروش، بیمه، حمل و نقل و سایر روابط قراردادی شکل گرفته پیرامون اعتبار مستقل است و بانک صرفاً اسناد را بررسی می‌نماید و این موضوع که قرارداد اصلی اجرا شده یا کالای تحویل شده مطابق با مفاد قرارداد نیست در مقابل بانک قابل استناد نمی‌باشد.

اصل رعایت دقیق اسناد بدین معنا است که بانکها ملزم هستند شرایط اعتبار اسنادی را بطور کامل رعایت کنند.

اصولاً بانکها با روش انطباق اصولی، مطابقت شرایط اساسی اعتبار با اسناد ارائه شده را مدنظر قرار داده و ضرورتی به انطباق دقیق لفظ به لفظ اسناد با شرایط اعتبار ندارند. (سلطانی۱۳۹۱، ص ۲۴۲)

در مورد تنزیل اعتبارات اسنادی هیچ قانونی در نظام حقوق بانکی ایران وجود ندارد زیرا اصولاً تنزیل اعتبارات اسنادی در قراردادهای بین المللی بکار می‌رود.

اعتبار اسنادی کاربرد چک، برات، سفته را ندارد و از نظر ماهوی با این سه سند تفاوت دارد، اعتبارات اسنادی یک نوع اعتبار است که هر کدام از فروشنده و خریدار باید این اعتبار را در بانک خود گشایش کنند در همین راستا در جریان فساد بزرگ بانکی وقتی متهمان این پرونده برای تنزیل اعتبارات اسنادی به بانک ملی کیش مراجعه کردند این بانک از اداره حقوقی بانک مرکزی سوال کرد که آیا می توان اعتبارات اسنادی را که در خرید و فروش‌های بین المللی گشایش می‌شود تنزیل کرد؟ اداره حقوقی بانک مرکزی در پاسخ به این سوال بیان داشت «همان طور که می توان برات را نزد بانک تنزیل کرد، اعتبارات اسنادی را نیز می توان نزد بانک تنزیل نمود : با توجه به اینکه در اعتبارات اسنادی بانک به میزان مبلغ مورد گشایش مدیون متقاضی می‌شود لذا این دین مدت دار قابل فروش و تنزیل در قالب خرید دین می‌باشد.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-15]

۲-۲- تنزیل بروات وصولی

در حال حاضر از برات در روابط بین المللی بسیار استفاده می شود زیرا وسیله ای است که از انتقال پول از کشوری به کشور دیگر و تبدیل پولی به پول دیگر جلوگیری می‌کند و در عین حال تضمینی برای فروشنده است که به موجب آن تا زمانی که خریدار برات را قبول نکند کالا را در اختیار وی قرار ندهد.

در این موارد علاوه بر برات. اسناد دیگری نظیر فاکتور ، گواهی مبدأ ، بارنامه و بیمه نامه که نشان دهنده اجرای تعهدات فروشنده است برای بانک کارگزار ارسال می گردد. و بانک در صورتی که دستور خریدار تحویل اسناد در مقابل وجه باشد بانک کارگزار پس از ارائه اسناد و قبولی برات گیر وجه اسناد را دریافت می‌کند و برای بانک ارسال می نماید و در صورتی که دستور خریدار تحویل اسناد در مقابل قبولی برات دیگر باشد کارگزار پس از قبولی برات گیر اسناد را به وی ارائه می‌دهد و در سررسید تعهد، بانک کارگزار نسبت به دریافت وجه و واریز آن به حساب بانک اقدام می‌نماید و در صورتی که تعهد برات‌گیر خواسته شده باشد در صورت عدم پرداخت در سررسید نسبت به واخواست آن اقدام می‌گردد. در روش بروات وصولی نقش ضمانتی بانک کمتر از روش اعتبارات اسنادی است.

با توجه به اینکه در روابط بین‌المللی از برات بسیار استفاده می‌گردد و برات نماینده طلب دارنده آن می‌باشد لذا تنزیل برات ارزی مدت دار و اسناد مدت دار اعتبارات اسنادی قبل از سررسید می‌تواند یکی از نیازهای اساسی تجار و بازرگانان را برطرف نماید تا با مراجعه به بانکهاو تنزیل اسناد زودتر از سررسید مقرر بتوانند به نقدینگی دست یابند.

بانکها در قالب خرید دین میتوانند تعهدات اسناد مدت دار اعتبارات اسنادی و بروات وصولی را در چارچوب قانون عملیات بانکی بدون ربا و آئین نامه موقت تنزیل اسناد و اوراق تجاری تنزیل نموده و وجه آن را به فروشندگان پرداخت نمایند.

نتیجه گیری

با توجه به اینکه در ماده ۹۸ قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی و اجتماعی خرید دین مجاز شمرده شده است و نظر به آئین نامه موقت تنزیل اسناد و اوراق تجاری مصوب جلسه ۴۷۱ مورخ ۱۳۶۱/۸/۲۶ و تصویب نامه شماره ۹۸۲۹۷/ت۴۶۷۳۸هـ مورخ ۹۰/۵/۱۲ هیات وزیران تنزیل اسناد و اوراق تجاری از جمله اعتبارات اسنادی و بروات وصولی در قالب عقد خرید دین امکان پذیر می‌باشد و از دیدگاه مشهور فقها تنزیل بر اساس قرارداد فروش بدهی اشکال ندارد چون خریدار بدهی مالک تمام بدهی شده و بدهکار باید تمام بدهی را به خریدار بپردازد نه کمتر از آن.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-15]

منابع و مأخذ

اردبیلی، احمد بن محمد (مقدس اردبیلی)(۱۴۰۳ق)، مجمع الفائده و البرهان فی شرح ارشاد الاذهان، دفتر انتشارات اسلامی قم،چاپ اول.

آقائی، تیمور ۱۳۸۸، دانش نوین بانکی، مؤسسه انتشاراتی آزاد اندیشان، چاپ اول.

بهاری قراملکی، حسن(۱۳۹۲)، بیع دین در عملیات بانکی از دیدگاه فریقین، پایان نامه کارشناسی ارشد، گروه فقه اقتصادی، جامعه المصطفی العالمیه.

بوطیبی، محمدبن بلعید۲۰۰۶، الاوراق التجاریه المعاصره، دارالکتب العلمیه، بیروت،چاپ اول.

حلی، حسن بن یوسف(۱۴۱۳ ق)، مختلف الشیعه، دفتر انتشارات اسلامی،جلد ۵،قم، چاپ دوم.

سلطانی، محمد(۱۳۹۱)،حقوق بانکی، نشر میزان،چاپ دوم.

صدر، سید محمدباقر(۱۴۰۱ق)، البنک الاربوی، دارالتعارف المطبوعات، بیروت،چاپ هفتم.

طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۷ق)،تهذیب الاحکام، دارالکتب الاسلامیه، جلد ۳ ،چاپ چهاردهم.

ملحقات رساله توضیح المسائل مراجع.

موسوی خمینی، سید روح الله،تحریرالوسیله، ج ۲، مؤسسه انتشارات اسلامی،قم،چاپ پنجم.

[Downloaded from mieaoi.ir on 2026-11-15]